

До проблеми визначення сутності поняття «освітньо-виховна система»: проблеми та пошуки// Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій та змісту освіти Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2013. – Вип. 79. - 240 с. – С.74-80

*Ковальчук В. А., к.пед.н., доцент, докторант,
Житомирський державний університет імені І. Франка*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ОСВІТНЬО-ВИХОВНА СИСТЕМА»: ПРОБЛЕМИ ТА ПОШУКИ

В статье рассматриваются теоретические основания исследования сущности понятия «образовательно-воспитательная система» и представлена позиция автора на проблему определения этого понятия.

Ключевые слова: *система, педагогическая система, воспитательная система, образовательно-воспитательная система.*

The article gives the analysis of theoretical basics upon the definition of educational system, defines the author's view on the problem of educational system's definition.

Keywords: *system, pedagogical system, upbringing system, educational system.*

Постановка проблеми. Процеси євроінтеграції освітнього простору в Україні потребують реформування вітчизняної системи освіти. Основними напрямками зміни освітньої парадигми є перехід її від репродуктивної до креативної, яка характеризується такими параметрами: від трансляції минулого досвіду попередніх поколінь - до забезпечення неперервного інноваційного знання; від задоволення потреб в результаті отримання освіти – до неперервної освіти як необхідної основи життєдіяльності сучасної людини, яка визначає формування її потреб. Головною ланкою у підготовці молодого покоління є саме шкільна освіта. І саме багато в чому залежить від школи якою буде дитина, як сформується її особистість, якими вона володітиме знаннями, уміннями, ціннісними орієнтирами. Вона повинна бути школою майбутнього.

В останнє десятиліття ця проблема знайшла відображення в основних стратегічних завданнях науковців, практиків, і державних структур із залученням громадськості та органів місцевого самоврядування. Так, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 №1071 (1071-2007-п) було затверджено Концепцію державної цільової соціальної програми «Школа майбутнього» на 2007-2010 рр. Мета якої: розроблення варіативних й альтернативних моделей освітнього середовища, що враховуватимуть інноваційний характер освіти й будуть відповідати запитам особистості, потребам соціально орієнтованої ринкової економіки, потребам інтеграції національної системи освіти в європейський і світовий освітні простори; створення в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Кіровоградській, Тернопільській, Херсонській областях та в місті Києві

сучасних за технологічним рівнем, навчально-методичним та інформаційним забезпеченням, кадровим потенціалом загальноосвітніх навчальних закладів як осередків інноваційних освітніх територій. Розроблення та апробація демократично спрямованих механізмів управління, оптимізації, прогнозування освітніх процесів; перехід від фінансування до економіки освіти [14, с.11-17]. Відповідно цього в школі повинна існувати сучасна, особистісно орієнтована освітньо-виховна система.

Будь-яке наукове знання потребує формулювання наукового поняття і термінів, які використовуються в процесі наукового дослідження, і які виступають в якості головного інструменту мислительної діяльності. Це стосується і педагогічної науки. Розглядаючи проблему створення і функціонування різних освітньо-виховних систем, у науковому оббігу існує неоднозначне розуміння цього поняття, його інколи підміняють поняттями «педагогічна система», «виховна система», «навчально-виховна система».

Мета статті полягає у дослідженні поглядів зарубіжних (польських і російських) та вітчизняних науковців на визначення сутності поняття «освітньо-виховна система» та спробі конкретизувати і уточнити його характеристику.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в кожному навчальному загальноосвітньому закладі можна виділити різні системи і підсистеми. Це може бути виховна система, методична система, система виховної роботи з батьками, система роботи із обдарованими школярами та ін.

Загальнонаукове розуміння поняття «системи» розглядається як поєднання, устрій, утворення, сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія [12, с.214]. В той же час уточнюється науковцями, що система – це певний об'єкт вивчення, якому притаманні цілісність або який розглядається як єдине ціле. Об'єкт може бути матеріальним (реальним), може бути мислительний (абстрактний), і може бути сукупний (матеріальні і абстрактні утворення) [3, с.69].

Інколи поняття системи ототожнюють із поняттям «множина» і визначають її сутність як множину пов'язаних між собою елементів довільної природи. Але, на нашу думку, поняття «система» дещо відрізняється за своїми характеристиками від поняття «множина». Система – це не просто набір незалежних елементів однакової природи, поєднаних певними характеристиками. Вона передбачає взаємозв'язок і взаємодії цих елементів, також може мати такі властивості, які не притаманні її окремим частинам.

Так, російський дослідник, один із розробників системного підходу, у своїй праці [11] наводить різні тлумачення поняття системи, а саме:

✓ система – це множина об'єктів, на якій реалізуються визначені відносини з фіксованими властивостями або множина об'єктів, яким властиві наперед визначені властивості з фіксованими між ними відношеннями (А. І. Уємов);

✓ система – множина пов'язаних між собою діючих компонентів тої чи іншої природи, що упорядкована по відношенням з притаманними

властивостями, ця множина характеризується єдністю, що виражається в інтегральних властивостях і функціях множини (В. С. Тюхтін);

✓ система – це різноманіття відношень і зв'язків елементів множини, що складає єдине ціле (А. Д. Урсул);

✓ системою можна назвати тільки такий комплекс вибірково включених компонентів, у яких взаємодія і взаємовідношення набувають характер взаємодії компонентів на отримання сфокусованого корисного результату (П. К. Анохін).

Деякі науковці пояснюють систему з інших позицій. Зокрема, система – відокремлена свідомістю частина реальності, елементи якої виявляють спорідненість у процесі взаємодії [5, с.182-209]. Або «система – це все, що ми хочемо розглядати як систему [6]. Таке трактування поняття системи є дуже узагальненим і потребує уточнень.

Більш широко систему можна розглядати як:

1. Порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь.

2. Форму організації, будову чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ).

3. Сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням.

4. Сукупність принципів, які є основою певного вчення.

Будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [1, с.1126].

З огляду на зазначене вище хочемо уточнити, що є деякі об'єкти з окремими властивостями і відношеннями, які при цьому не утворюють систему, а інші властивості і відношення – можуть її утворювати. Так, наприклад, зібрані книги у шафі за розміром не утворюють систему, хоча і є у певній залежності, відношеннях, а створений із цих книг алфавітний або ж тематичний каталог вже може умовно виступати системним об'єктом. Тобто певні відношення, зв'язки носять системний характер.

Вважаємо, що система – це не просте поєднання окремих частин в єдине ціле, а цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, що складає особливу єдність, певний взаємозв'язок із середовищем; є елементом системи більш високого порядку, і нерідко окремі елементи самі можуть бути підсистемами по відношенню до загальної системи. Можна зробити суттєвий висновок, що системність об'єкту надає не стільки кількість елементів, а характер системоутворюючих зв'язків і відношень.

Узагальнюючи всі визначення поняття «система», на основі діалектичного розуміння зв'язків і відношень між елементами необхідно дотримуватися чітко встановлених рис, що характеризують ці відношення і зв'язки. Це можуть бути такі:

об'єктивність, тобто система повинна досліджуватися не як творіння розуму, а реально існуючий об'єкт оточуючої дійсності;

суттєвість, тобто системне представлення об'єкта є для нього суттєвим за умови існування зв'язків, відношень між його елементами;

різноманітність зв'язків і відношень, тобто необхідність існування різнорівневих, варіативних зв'язків і відношень, що забезпечуватимуть системний характер об'єкта;

взаємність зв'язків і відношень, яка забезпечить існування системи як єдиного цілого.

У загальній теорії систем (Л. фон Берталанфі, І. В. Блауберг, В. М. Садовський, Є. Г. Юдін та ін.) визначають різні системи, в тому числі і соціальні. Будь-яка соціальна система складає собою комплекс компонентів матеріального і ідеального, об'єктивного і суб'єктивного, емоціонального і раціонального характеру. Кожній соціальній системі притаманні норми, які регулюють її цілісність, функціонування, розвиток. Система навчального закладу (школи) можна представити як різновидність соціальної системи. Відповідно цього характерні для соціальної системи ознаки будуть властиві й освітньо-виховній системі навчального закладу.

Для уточнення сутності поняття «освітньо-виховна система» розглянемо споріднене поняття «виховна система».

Значні результати у дослідженні теорії виховних систем, освітньо-виховних систем навчального закладу зробили російські вчені Л.І.Новікова, В.О.Караковський, Н.Л.Селіванова, П.В.Степанов та ін. Поняття «виховна система школи» розглядається науковцями із різних позицій, тобто виділяються одна чи кілька найбільш істотних сторін. Найбільш поширені такі, що характеризують цілісність і соціальну природу цього явища:

□ виховна система — це те найширше поняття, яке включає в себе всі системні поняття, пов'язані зі школою в якості підсистем, тобто матеріальні, процесуальні та ідеальні компоненти [2, с.4];

□ виховна система — це упорядкована цілісна сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня [10, с.19];

□ виховна система — це комплекс взаємозалежних компонентів, що розвиваються у часі і просторі: цілей, заради яких система створюється; спільної діяльності людей, що її реалізують; самих людей як суб'єктів цієї діяльності; освоєного ними середовища; відносин, що виникають між учасниками діяльності; керування, що забезпечує життєздатність і розвиток системи [2, с.5].

Також виховна система розглядається із організаційно-процесуальної сторони виховної діяльності:

□ виховна система відбиває специфічний спосіб організації виховного процесу на рівні конкретної установи (організації) [4, с.11].

Розвиваючи погляди російських учених у дослідженні теорії виховних систем, ми визначаємо систему навчального закладу не як виховну систему, а більш ширше, враховуючи цілісність педагогічного процесу, особливості взаємодії суб'єктів, їх діяльність, спрямовану на вирішення основних навчально-виховних завдань, досягнення основної мети — всестороннього і гармонійного розвитку особистості. Варто також зазначити, що сучасне життя показує, що змінюється ідеал нової людини ХХІ століття, людини транс інформаційного суспільства і, відповідно, змінюється мета виховання

такої особистості – є не тільки всесторонній і гармонійний розвиток особистості, але й максимальний розвиток здібностей людини, спрямування її до саморегуляції і самоосвіти.

Польські дослідники також розглядають школу як освітньо-виховну систему. Так польська дослідниця К. Халас зазначає, що під освітньо-виховною системою школи розуміється інтегрована внутрішня сукупність різноманітних сутностей, які включені в авторські програми, створені суб'єктами школи, в педагогічні дії, що взаємообумовлені між собою, організаційні методи і форми, які мають на меті забезпечити учням сприймання, розуміння і реалізацію цінностей, формування у них творчих позицій, знань і вмінь, а вчителям і батькам – можливість творчих педагогічних дій [13, с.298]. Ефективність створеної освітньо-виховної системи школи К. Халас визначає на основі двох параметрів. Перший – це показник рівня навчання і виховання учнів, а саме: їх кількість, які успішно склали іспити і мають високі показники рівня вихованості, участь їх в предметних конкурсах і олімпіадах, індивідуальна активність, освітня спрямованість, рівень сформованості позитивних життєвих цінностей. І другий – кількість учителів, які розробляють і впроваджують авторські програми та кількість створених авторських класів. Авторськими класами можуть бути: екологічний, фольклорний, театральний, менеджерський, інформаційний, мовний, туристичний, спортивний, артистичний, клас громадських служб (пожежників, міліціонерів) та ін.

На основі системного, структурно-функціонального і синергетичного підходів ми розглядаємо освітню установу як цілісний сукупний суб'єкт освіти і виховання. Освітньо-виховна система характеризує власне педагогічний аспект функціонування навчального закладу відповідного рівня і профілю. Будь-яка така система складається з наступних взаємопов'язаних компонентів: цілей навчально-виховної та розвиваючої діяльності; змісту цієї діяльності (фіксованої в навчальних планах, програмах, підручниках, навчальних посібниках, комп'ютерних навчальних програмах, інформаційних, телекомунікаційних засобах); методів навчання, виховання та розвитку учнів (процесуально розуміється технології освітньої діяльності); засобів, що використовуються в педагогічному процесі; організаційних форм, в яких освітня діяльність реалізується з тим чи іншим ефектом.

По типу зв'язків, які існують між елементами предмета, що є системою, можна розрізняти:

1. системні предмети, які мають таку залежність елементів, що видалення одного елемента руйнує всю систему;
2. системні предмети, в яких зміна одного елемента викликає зміну інших і всієї системи в цілому;
3. системні предмети, зв'язки між елементами яких такі, що забезпечують розвиток предмета як цілого [8, с.184].

Керуючись цим твердженням, освітньо-виховну систему навчального закладу можна представити як системний предмет, що відноситься до третьої групи об'єктів.

Проблема визначення структури освітньо-виховної системи до кінця не вирішена. Компоненти, що виділяються, різноманітні за характером і змістом. Для того, щоб дослідити структуру освітньо-виховної системи для початку проведемо аналіз виховної системи школи, яка є достатньо розроблена і обґрунтована.

Наведемо приклад найбільш узагальненої структури виховної системи школи: мета, заради якої вона створюється, діяльність і спілкування, що забезпечують її реалізацію, відносини суб'єктів діяльності, основне середовище, керування, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему [7, с.63]. Сорока Г.І. наводить ще таку структуру: ціннісно-сміслову ядро (мета, принципи, зміст, методика), просторово-тимчасова структура (різні форми діяльності з учнями), координаційно-педагогічний компонент (функції, педагогічні технології, керування розвитком системи, система підвищення компетентності педагогів, батьків) [9, с.47-51]. Б.З.Вульфів і Л.І.Новікова, досліджуючи виховні системи загальноосвітніх закладів, відмічають, що вони можуть бути не схожі одна на одну, але їм притаманне: загальне (визначається типом гуманістичної системи); одиничне (відображає творчість педагогічного колективу), особливе (визначається самобутністю і неповторністю виховної системи) [7, с.61].

Однак, наведені приклади структур виховної системи загальноосвітньої школи неповні і не відображають у повному об'ємі усіх сторін функціонування навчального закладу. У виділенні саме виховної системи навчального закладу (школи) свідомо робиться акцент на особливостях організації виховання, його специфіку, особливості. Поняття «освітньо-виховна система» є ширшим і відображає особливості цілісності і процесу навчання, і процесу виховання. На думку Л. І. Новікової, зміст поняття «виховна система» може бути різним в залежності від того, що розуміється під поняттям «виховання» і в чому полягає головне завдання навчального закладу [7, с.62]. В залежності яку функцію формування особистості учня навчальний заклад визначає пріоритетною - такий характер системи (освітньої чи виховної) буде. Новікова Л. І. і її послідовники визначали саме поняття «виховної системи» керуючись таким підходом у визначенні функцій навчального закладу (школи). Вони визначали що в сучасних умовах (90-ті роки ХХ ст.) важливою функцією навчального закладу – виховання особистості, а освіта – як одна із сфер життєдіяльності учнів (головна), одна із умов реалізації цієї функції (основна). Методологічною основою такої позиції науковців є підхід Х. Й. Лийметса у розумінні процесу виховання, а саме: виховання – це ціленаправлене управління процесом розвитку особистості. Тоді логіка, за якою створюється виховна система полягає: її об'єкт – цілісна особистість, що включає блоки цілей, сукупного суб'єкта діяльності, сукупності відношень, виховну чого середовища, управління. Цілі визначають її образ, контури, а через блок діяльності і спілкування забезпечується досягнення цілей.

Наша позиція дещо відрізняється. Протягом останніх років відбувається переосмислення основної мети та завдань, які стоять перед

навчальними закладами середньої освіти. Сучасне життя показує, що вже виникає необхідність переходу до нового ідеалу і, відповідно, мети – максимального розвитку здібностей людини, до саморегуляції і самоосвіти. Постійне оновлення знань, ускладнення способів одержання інформації вимагає формування інноваційного мислення, інноваційної діяльності сучасної людини. Ця вимога часу ставить завдання перед вчителями рівноцінно реалізовувати як освітню так і виховну і розвивальну функції педагогічного процесу. Тому, можна сказати, що в школі створюються одночасно дві системи – освітня і виховна. Але, зрозуміло, що педагогічний процес цілісний і логічно створити одну, освітньо-виховну систему, функціонування якої забезпечить досягнення поставлених завдань. На основі підходів (системного, структурно-функціонального і синергетичного) ми розглядаємо освітню установу як цілісний сукупний суб'єкт освіти і виховання. Освітньо-виховна система характеризує власне педагогічний аспект функціонування навчального закладу відповідного рівня і профілю.

Отже, освітньо-виховна система школи - це цілісне утворення, яке організується в процесі інтеграції основних компонентів освіти і виховання (мета, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база, середовище), що сприяє розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, розвивального та виховуючого середовища загальноосвітнього закладу. Освітньо-виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси і потреби реальних дітей і дорослих, тому вона не може бути ідентичною у різних регіонах, навіть у двох сусідніх навчальних закладах.

Таким чином, введення поняття «освітньо-виховна система» в систему понять педагогічної науки, дає можливість ґрунтовніше і глибше досліджувати педагогічні явища, закономірності, для яких це поняття є вихідним. Це допоможе синтезувати знання про освітньо-виховну систему як цілісний організм з притаманними йому властивостями і рисами. Дослідження сутності поняття освітньо-виховної системи на основі єдиних методологічних позицій дає можливість вивчати її особливості, варіативність, функціонування в різних соціальних інститутах, які займаються навчанням і вихованням; досліджувати загальне, властиве всім освітньо-виховним системам і одиничне – властиве конкретній освітньо-виховній системі навчального закладу.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В.Т.Бусел. - К. : ВТФ «Перун», Ірпінь, 2001. – 1440 с.
2. Воспитательная система школы. – М., 1991. – 145 с.
3. Гаазе-Рапопорт М. Г. Кибернетика и теория систем //Системные исследования. Ежегодник 1973. – М.: Мысль, 1973. - С.63-75.
4. Гуманизациявоспитания в современныхусловиях / Под ред. О.С. Газмана. – М., 1995.- 205с.

5. Данилов-Данильян В.И. Моделирование: системно-методологический аспект / В.И.Данилов-Данильян, А.А.Рывкин // Системные исследования. – М., 1982. – С.182-209.
6. Клир Дж. Абстрактное понятие системы как методологическое средство / Дж. Клир // Исследования по общей теории систем. – М., 1969.
7. Новикова Л. И. Воспитательная система: исходные позиции // Советская педагогика. – 1991. – №11. – С. 61-64.
8. Садовский В.Н. Методологические проблемы исследования объектов, представляющих собой системы // Социология в СССР. Т.1. М., Изд-во Мысль, 1965.
9. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. – Харків, 2002. – 128 с.
10. Степанов П.В. Как создать воспитательную систему школы: возможный вариант: Учебное пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2005. – 64 с.
11. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
12. Український радянський енциклопедичний словник: в 3-х т. /Редкол.: А.В.Кудрицький (відп.ред.) та ін. – 2-е вид. – К.: Голов.ред.УРЕ. 1987. Т.3.– 736 с.
13. ХаласКристина Учебно-воспитательная система формирования индивидуальности в творческой сельской школе Польши: Дис. д-ра пед. наук : 13.00.01 / АПН Украины, Институт педагогики. – К., 1996.
14. Школа майбутнього / упор. Н. Л. Мурашко. – К.: Шк. світ, 2011. – 128. – (Бібліотека «Шкільного світу»).